

M. P. Karpio politinė koncepcija: rusoistinis atoliepis į Abiejų Tautų Respublikos realijas

---

Stepas Tunaitis

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius*

Iš kitų Apšvietos epochos brandos tarpsniu į filosofijąėjusių šviesuolių, kurių paprastai buvo sukama į fiziokratizmą, Mauricijaus Pranciškaus Karpio (1749–1817) – Žemaitijos atstovo Ketverių metų seime, 1794 m. sukilimo veikėjo, publicisto, kultūrininko – išsiskirta rusoistine orientacija. Į jo refleksijų priešakį prasiveržta politinių problemų, iš kurių, nors ir ne itin sistemingai gvildenamų, susiklostyta gan kryptingos politinės koncepcijos. Nors M. P. Karpio gilintasi visų pirma į praktines valstybės sanklodos, jos valdymo problemas, jo politinės koncepcijos daugiau ar mažiau remtasi filosofinėmis prielaidomis.

Iki šiolei M. P. Karpio politinė koncepcija, kaip ir kitos jo filosofinės orientacijos grandys, nebuvo tyrinėjama. Lenkų raštijoje, kurioje susiklostyta rusoizmo Abiejų Tautų Respublikoje tyrinėjimų tradicijų, pagret su kitų J.-J. Rousseau sekėjų orientacija įtarpiais paskiromis pastabomis apžvelgiama ar bent paliečiama ir M. P. Karpio kūrybinė veikla, politinė orientacija, tačiau kol kas nebuvo einama į jos nuodugnesnius tyrinėjimus.

M. P. Karpio politinės koncepcijos teorinės sąrantos ypatumai, sąsajos su J.-J. Rousseau politinės filosofijos nuostatomis, taip pat jos vieta to meto idėjinių linkmių santekyje – tokie būtų pagrindiniai tikslai, į kuriuos orientuojamasi šiame straipsnyje.

Raktažodžiai: Apšvietos epocha Lietuvoje, brandos tarpsnis, politinė filosofija, rusoizmas

---

SALYTIS SU J.-J. ROUSSEAU FILOSOFIJA, PRIELAIDOS, KRYPTINGUMAS

Nors Apšvietos epochos brandos tarpsniu J.-J. Rousseau filosofijos atgarsių į Lietuvą eita ne tik iš Prancūzijos, bet ir iš Lenkijos, tų atgarsių iki pat XVIII a. devintojo dešimtmečio pabaigos atsimušta į abejingumo ar tylaus priešpriešumo sieną. Išsiskyrusiai ne tik radikaliomis, bet įtarpiais ir pernelyg kontraversyviomis nuostatomis, J.-J. Rousseau filosofijai buvo sunku įsiterpti į Lietuvos šviečiamosios filosofijos sklaidą, kuriai gaires buvo nužymėjusios nuosaikesnės, įprastesnės Vakarų Europos šviečiamosios filosofijos linkmės, visų pirma fiziokratizmas.

M. P. Karpio būta vienintelio Apšvietos epochos brandos tarpsniu į filosofijąėjusio šviesuolio, kurio pasukta į J.-J. Rousseau filosofiją. Labiau susisiejusio su Lenkijos nei Lietuvos idėjine terpe, jo atsiliepta į lenkų raštijoje ir filosofijoje susiklosčiusias rusoistines tendencijas; jo ateita ant tos rusoizmo bangos, kurios Lenkijoje ypač veržliai pasikelta sulig

Ketverių metų seimo pradžia ir neatslūgta iki Respublikos žlugimo.

Pirmas žingsnis buvo J.-J. Rousseau veikalo „Pastabos apie Lenkijos valdžią bei apie numatomą jos pertvarką“ vertimas 1788 m. (išverstas jau prasidėjus Ketverių metų seimui, o jo bendraminčio W. Turskio 1789 m. išleistas Varšuvoje). Apostrofoje, pridėtoje prie vertimo, M. P. Karpis reiškė didžiulę pagarbą J.-J. Rousseau kaip mąstytojui, iš kurio filosofijos ir jis pasimokęs, kaip būti „dorovingu ir geru piliečiu, tauriu ir laimingu žmogumi“ [9: 190]. Leido sau suabejoti tik jo požvilgiu – kad mokslų sklaida atnešė daugiau žalos nei naudos tautų papročiams, dorovei. Apšvietos epochos brandos tarpsniu, kai tiek daug vilčių buvo dedama į švietimo, mokslo, kultūros sklaidą, kaip tik to požvilgio susilaukta Respublikoje bene didžiausios atoveikos. Tiek vertimo, kurio pasirodyta bręstant lemtingoms politinėms perkaitoms, tiek apostrofos būta lygu deklaracijos, apskelbusios M. P. Karpio krypsnį į J.-J. Rousseau filosofiją.

Šį veikalą J.-J. Rousseau rašė 1770–1771 m. lygu politinę programą Baro konfederacijai, stojusiai ginti Respubliką ir nuo Rusijos ingerencijos, ir nuo jos nusistovėjusią bajoriškąją politinę sanklodą judinančių reformų. Rašė jį ne tik inspiruojamas, bet ir kryptingai pateikiama informacine medžiaga bei idėjinėmis nuorodomis įtaigaujamas Baro konfederatų, visų pirma M. Wielhorskio. Tame veikale jis sukūrė Abiejų Tautų Respublikos politinės sanklodos viziją, turėjusią nužymėti jai atgimties perspektyvą. Tai būta vizijos, kurioje susieita, netgi susikryžiuota J.-J. Rousseau demokratinės, respublikoniškos orientacijos, tegul ir reiškiamos kur kas nuosaikiau nei ligtoliniuose jo darbuose, ir Baro konfederatų, Respublikos atgimtį siejusią ne su kryptingesne bajoriškiosios politinės sanklodos pertvarka, bet su jos savitvarka, tradicionalizmu.

Į Abiejų Tautų Respubliką J.-J. Rousseau žvelgta mažne kaip į palaimingąją šalį, kurioje, silpniau reiškiantis civilizacijos raidos perkraipoms, buvo išsaugota atsidavimas laisvei, papročių iškilumas, dorovinės vertybės, išlaikyta demokratinės tradicijos. Didžiulė pagarba buvo reiškiamą Respublikos politinei sanklodai, ypač seimeliams ir Seimui kaip kertiniam tautos suvereniteto ramsčiui. Nors apšiai buvo reiškiamą kritiškų pastabų, pateikiama pataisų projektų, tačiau tuo neskatinta radikaliau keisti politinę sanklodą, o tik išgryninti jos demokratinis pradmenis, apvalyti juos nuo apnašų, deformacijų. Didžiulė atodaira buvo rodoma net ir tokiems savitiesiems Respublikos politinės sanklodos veiksniams, kaip liberum veto, karalių elekcija, konfederacijos. Į tai žvelgta kaip į sąlygas, įgalinančias pilnatviškiau išsiskleisti demokratijai, tik buvo nurodomos išlygos, apribos, turinčios apsaugoti nuo piktnaudžiavimų jų laiduojamomis politinėmis laisvėmis. Pernelyg susisaisčiusios su nusistovėjusiomis bajoriškiosios demokratijos tradicijomis, J.-J. Rousseau vizijos iškilta kaip priešpriešos tiems demokratinės tvarkos linkme Respubliką kreipusiems pertvarkymams, į kuriuos vis ryžtingiau ir kryptingiau buvo einama XVIII a. paskutiniaisiais dešimtmečiais.

Žlugus Baro konfederacijai, J.-J. Rousseau veikalo aktualumo lyg ir sumenkėta. Prancūzų kalba išleisto tik 1782 m., o į lenkų kalbą vis dar neverčiamo, kurį laiką jo likta nuošalyje nuo to meto politinių peripetijų. Į nuošalį jo būta stumiamo ir fiziokratinės politinės filosofijos. Tik į XVIII a. devintojo dešimtmečio pabaigą, kai, atsiliepiant į įsibėgėjusį reformų vyksmą, sustiprėta rusoistinių tendencijų, to veikalo iškilta iš primiršties: į jį buvo grėžiamasi ir tradicionalistų, siekusių išsaugoti nusistovėjusią politinę sanklodą, ir reformatorių, jo nuostatose ieškojusių idėjinės atspirties kryptingesniems politinės sanklodos pertvarkymams.

Svarbiausiu J.-J. Rousseau veikalu, į kurį M. P. Karpio lygiuotasi, būta „Pastabų apie Lenkijos valdžią bei apie numatomą jos pertvarką“, į jį žvelgta ne dogmiškai, bet taikantis prie Respublikoje besiklostančių politinių aplinkybių. Nors M. P. Karpio suartėta ir su socialinėmis J.-J. Rousseau nuostatomis, kur kas reikšmingesnio, lemtingesnio būta krypsnio į jo politinę filosofiją.

Ketverių metų seimo, į kurį M. P. Karpis buvo išrinktas kaip Žemaitijos atstovas, tapta pagrindine tribūna, iš kurios jis ne tik skleidė rusoistines politines nuostatas, bet ir teikė jas kaip nuorodas, kaip siūlinius rengiamoms politinės sanklodos reformoms. Antraštėmis „M. P. Karpio žodis“, „M. P. Karpio nuomonė“ 1790–1792 m. iš spaudos išėita aštuonių jo kalbų, pasakytų Seime, ir vienos kalbos, pasakytos Žemaitijos seimelyje; pasirodyta ir vieno Seimui įteikto projekto. Tose kalbose M. P. Karpis atskiromis grandimis išdėstė politinę orientaciją. Politinę problematiką jis gvildeno ir keliuose publicistinio pobūdžio darbuose, iš kurių tiek keliamų problemų reikšmingumu, tiek jų svarstymo svarumu išsiskirta spaudinio „M. (Mauricijaus) P. (Pranciškaus) K. (Karpio), Ž. A. (Žemaitijos atstovo), klausimas ir atsakymas: ar mūsų valstybės Konstitucijos tobulumui būtinai reikalinga, kad liaudis dalyvautų įstatymų leidyboje, arba veikiau – ar dėl to ši Konstitucija yra blogiausia ir niekinga, kad valstiečiai žemdirbiai neprileidžiami prie įstatymų leidybos, ir, iškylant neišvengiamam būtinumui prie jos prileisti, kam geriau suteikti šią garbę – valstiečiams kaimiečiams ar pirkliams miestiečiams, pas mus bendrai vadinamiems liaudimi“ (apie 1791). Iš paskirų politinių problemų, išsibarsčiusių po įvairius darbus, susisluoksniuota gana darnios, nors filosofiniais aspektais ir nepakankamai išskleistos, jo politinės koncepcijos.

Nors M. P. Karpio, politinę žvalgą kreipusio į praktines valstybės politinės sanklodos problemas, neita į bendruosius filosofinius aspektus, jo politinės koncepcijos, kaip galima numanyti iš apsibrėžiamų ribų, vis dėlto sietasi su bendrosiomis filosofinėmis prielaidomis. Tegul ir nedeklaravęs gnoseologinės orientacijos, politinėje koncepcijoje neperžengė patyrimiško rėmų, sergėjosi nuo net menkiausio krypsnio į spekuliatyvumą. Nors nesigilino į metafizinius aspektus, iš pasklidų pastabų, įterpinių galima numanyti, kad jam nesvetimos būta Dievo, gal net kaip deistinės abstrakcijos, idėjos. Tokia filosofine orientacija M. P. Karpio ne tik susiliesta su J.-J. Rousseau filosofija, bet ir priartėta prie Apšvietos epochos brandos tarpsniu susiklosčiusių filosofinių tradicijų.

Politinę koncepciją, kaip tat buvo įprasta Apšvietos epochai, M. P. Karpis rėmė žmogaus prigimtimi, tačiau šios sampratos plačiau nerutuliojo, o tik nužymėjo jos sąraminius aspektus. Išskyrė jis du žmogaus kaip protingos būtybės prigimčiai esmiškus po-

linkius, t. y. prieraišumą prie gyvenimo ir atsidavimą laisvei. Į tuos polinkius, įreikšminančius gyvenimą ir laisvę ne tik kaip kertines prigimtines duotybes, bet ir kaip kertines vertybes, jis žvelgė kaip į svarbiausius veiksnius, susaistančius žmogaus siekinius, troškimus, veiksmus, apibrėžiančius jų kryptingumą. Nors panašių žmogaus prigimties apibūdinimų, tik kitaip specifikuojamų, kitaip įreikšminamų, įvairiomis variacijomis tarpta Apšvietos epochos praktinėje filosofijoje, savo atgarsiais iš Vakarų Europos siekusioje Lietuva, į M. P. Karpio žmogaus prigimties sampratą jų, be abejonės, pereita iš J.-J. Rousseau filosofijos. Prigimtinių duotybių – gyvenimo ir laisvės – tapta būtent tais riboženkliais, kuriais jo nusizymėta politinės žvalgos laukas.

Su išylančia būtinybe susikurti tokias visuomenės sambūvio sąlygas, kuriomis, užkertant kelią tarpusaviam smurtui bei apsisaugant nuo išorinių grėsmių, būtų laiduojamas ir gyvenimo saugumas, ir laisvė, M. P. Karpis siejo visuomenės pereigą į politinę sanglaudą, į valstybę (dėl nepakankamos atidos įprastinėms politinės filosofijos distinkcijoms valstybę jis buvo įvardijęs ne politine visuomene, kaip tat buvo priimta to meto lenkiškojoje raštijoje, bet tiesiog visuomene). Valstybės kiltį, kaip tat buvo įskaitęs J.-J. Rousseau darbuose, jis grindė visuomenės sutartimi, tačiau jos sampratos plačiau neišskleidė. Kaip galima numanyti iš pasklidų pastabų, visuomenės sutartį jis traktavo kaip neabejotiną istorinį faktą. Tokia pernelyg vienareikšme sutarties kontrakcija į istorinį faktą M. P. Karpio traktuotės, kad ir susilietusios su J.-J. Rousseau visuomenės sutarties koncepcija, atitrūkta nuo jos prasminio daugiasluoksniskumo. Visuomenės sutartis J.-J. Rousseau politinėje filosofijoje buvo iškeliama ne tiek kaip istorinis faktas, kiek kaip istorinė tikėtinybė, o paskesniuose darbuose veikiau kaip teorinis konstruktas, nužymintis valstybei reguliatyviuos principus, kuriais turėtų būti saistoma jos politinė sankloda.

Pereiga į valstybę, įvirtinama visuomenės sutartimi, apibrėžiama jos sąlygomis, M. P. Karpio buvo vertinama kaip natūralus pirmyneigis vyksmas, atvėręs visuomenei politine savitvarka laiduojamo sambūvio perspektyvą. Į visuomenės sutartį jo žvelgta kaip į veiksnį, ne tik davusį pradžią valstybei, bet ir savosiomis sąlygomis susaisčiusį jos tolesnę sklaidą. Nors jis ir neneigė, kad valstybėje, lenkiamoje istorinių sąlygotumų sampynos, prasilenkiama su visuomenės sutartimi, nukrypstama nuo jos sąlygų, jo politinėje koncepcijoje neiškilta tokio valstybės, apibrėžiamos visuomenės sutartimi, ir valstybės, susiklostančios istorijos slinktyje, priešpriešumo, kokio rastasi J.-J. Rousseau politinėje filosofijoje. Nors ir nevengęs aštrios kritikos, M. P. Karpis nerėmė J.-J. Rousseau totalių išpuolių prieš valstybės politinę sanklodą, netraktavo jos kaip visuomenei primetamo politinio jungo.

Nors M. P. Karpis ir buvo užsiminęs, kad žmonės valstybėje yra susaistomi „varginančių“ saitų, tai būta tik retorinės aliuizijos į J.-J. Rousseau politinės žvalgos kriticismą, neatsiliepusios jo politinės orientacijos kryptingumui, nepritemdžiusios jo politinių refleksijų skaidrumo. Nors jis ir pripažino, kad žmonėms, susijungusiems į valstybę, tenka laisva valia bendram labui atsižadėti dalies laisvės ir turto, nepalyginamai reikšmingesne tų atžadų pakaita jis laikė valstybės laiduojamą saugumą, jos visuminę priedangą.

M. P. Karpio, tik paskirais bruožais apžvelgusio valstybės kiltį, jos paskirtį, politinių refleksijų krypta į valstybės politinę sanklodą, o visų pirma į politinę valdžią kaip į jos svarbiausią grandį. Valdžią jis laikė esant pašauktą visuomenės sutarties sąlygomis, pašauktą kaip politinę galią, turinčią sukurti bei įtvirtinti tokią politinę sanklodą, kurios grandimis būtų kuo patikimiau laiduojamas ir gyvenimo bei jį sąlygojančių duotybių (sveikatos, turto) saugumas, ir laisvė, visų pirma politinė laisvė.

Nors iš M. P. Karpio politinės žvalgos akiplėčio neišsprūsta valstybės politinei sanklodai tenkančių privalomybių laiduoti tiek žmogui, tiek visuomenei gyvenimo saugumą, nors jo gręžtasi ir į socialinius bei ekonominius veiksnius, suklostančius gyvenimo sąlygas, šių politinės žvalgos aspektų, reiškiamų pernelyg pasklidai, neišplėtojamų į sistemingesnę visetą, pasislinkta į jo politinės koncepcijos pakraštį. Atsišaukiant į J.-J. Rousseau politinę filosofiją, refleksijas jo kreipta į politinei sanklodai tenkančias privalomybes laiduoti politinę laisvę, į politinius trukdinius, ribojančius jos išsklaidos erdvę. Būtent tai tapo M. P. Karpio politinės koncepcijos kertinėmis idėjinėmis sąramomis, susiejusiomis jo po įvairius darbus išsklaidytas problemas į vienovę.

Politinę laisvę jis apibūdino kaip „kiekvieno visuomenės nario įtaką tokiai valdžiai“ [1: (I)]. Tokios įtakos lemiamu svertu nurodęs įstatymų leidybą, politinei sanklodai jis kėlė reikalavimą, kad įstatymų leidyba priklausytų visuomenei, t. y. kad visuomenei būtų laiduojama teisė rinkti įstatymų leidžiamąją valdžią. Čia M. P. Karpio sekta J.-J. Rousseau politinės filosofijos nuorodomis.

Įstatymų leidžiamoji valdžia kaip visuomenės politinės laisvės, o podraug ir jos suvereniteto laidas M. P. Karpio, lygiai kaip ir J.-J. Rousseau, buvo netgi tiek suabsoliutinama, kad jo politinės koncepcijos nutolta nuo valdžios padalijimo į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias principo, kurio būta gana plačiai ir tvirtai įaugusio į Apšvietos epochos politinę filosofiją. Nors M. P. Karpis ir buvo iškėlęs įstatymų leidžiamajai valdžiai priklausiančią prerogatyvą formuoti vykdomąją valdžią, kurios būtų laiduojamas išleistų įstatymų vykdymas, jo pernelyg mažai skirta dėmesio pastarosios sanklodai, funkcijų specifikuojimui, o tik rodyta rūpestis, kad jai

būtų užkertama net menkiausia galimybe pažeisti įstatymų leidžiamosios valdžios neliečiamybę.

Valstybės politinės sanklodos forma, ne tik patikimai laiduojančia politinę laisvę, bet ir įgalinančia ją kuo plačiau išsiskleisti, M. P. Karpis nurodė esant respubliką, kurią apibūdino „kaip natūraliausią ir protingoms būtybėms už kitas valdymo formas pačią tinkamiausią“ politinę sanklodą [1: (I)]. Į monarchinę ir aristokratinę politinės sanklodos formas, kurioms kaip priešpriešą buvo iškėlęs respubliką, jo nesigilinta, tik jas apibūdinta atgrasančiais žodžiais.

Nors į M. P. Karpio politinę leksiką neįaugta demokratijos termino, į jo politinę koncepciją augte įaugta demokratizmo. Demokratizmo bei jį suponuojančio respublikionizmo būta būtent tų esminių aspektų, kuriais jo atsiliepta (nors ir fragmentiškai) į J.-J. Rousseau politinę filosofiją.

Nors, palyginti su plačiai išplėta fiziokratistine politine filosofija, M. P. Karpio politinės koncepcijos susiklostyta kaip blankoko politinės problematikos atšvaito, į Lietuvos politinės filosofijos, Apšvietos epochos brandos tarpsniu pernelyg susisaisčiusios su fiziokratizmu, sklaidą jos vis dėlto įsiterpta kaip atgaivingos, netgi novatoriškos pakaitos, ir politinės laisvės problemomis, ir demokratizmo bei respublikonizmo nuostatomis rodžiusios politinei mąstysenai kitakryptį kelią.

Fiziokratistinės politinės filosofijos, visu svoriu įsiremusių į tuos pamatus, kuriuos jai buvo padėjusi socialinė filosofija, užsisklęsta pastarosios nužymėtų aspektų, užduotos problematikos rėmuose. Valstybės politinė sankloda, įtvirtinanti socialinę sanklodą, kuri atlieptų prigimtinę tvarką, laiduotų socialines teises bei laisves, – tokių būta fiziokratistinės politinės filosofijos programinių nuostatų. „Visuotinė sąjunga, – pavyzdžiui, buvo grindžiama J. Stroinovskio, – būtų tuščia ir neveiksminga, bendri poreikiai nebūtų patenkinami, jei susijungę žmonės neapmąstytų ir nenustatytų, koku būdu ir kieno turi būti vykdoma aukščiausioji valdžia visų apsaugai bei pagalbai“ [10: 70]. Tos apsaugos bei paramos ir J. Stroinovskio, ir kitų fiziokratų politinėse koncepcijose būta siejamos tik su socialine sankloda, taikomos tik socialinėms teisėms bei laisvėms, o politinės laisvės atsidurta už jų politinės žvalgos akiplėčio. Fiziokratizmo likta pernelyg abejingo ne tik politinei laisvei, demokratizmo principams, bet ir, nepaisant kai kurių preferencijų, valstybės politinės sanklodos formai. Ne ši forma, bet jos sukuriamos sąlygos, atveriamos galimybės įgyvendinti fiziokratistinę socialinę programą, taip pat ir ekonominę doktriną buvo iškeliamos kaip politinės sanklodos deramumo, jos brandos rodiklis. Būtent šiais aspektais M. P. Karpio politinė koncepcija buvo visiškai priešprieša fiziokratistinei politinei filosofijai.

Politiniuose svarstymuose nusistatytais, apsibrėžtais principais M. P. Karpis nusižymėjo gaires savo

praktinei politinei orientacijai, politinei veiklai. Politinėmis refleksijomis jis įreikšmino tas nuostatas, kurias kaip pasiūlymus teikė Ketverių metų seimui, su kuriomis ėjo į visuomenę.

ATOLIEPIS Į ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS POLITINES REALIJAS

Ketverių metų seimo rengiamomis reformomis nebuvo apeinami ir seimeliai, jomis siekta užkirsti kelią juose įsisenėjusioms perkraipoms. M. P. Karpis pateikė pasiūlymų šioms reformoms įgyvendinti. Remtasi jo šičia tomis nuorodomis, kurias J.-J. Rousseau buvo išdėstęs „Pastabose apie Lenkijos valdžią bei apie numatomą jos pertvarką“.

J.-J. Rousseau buvo itin sureikšminęs seimelius, jų politinę svarbą, nes jam regėtasi jų kaip priešveikos atstovaujamosios demokratijos, kurią vertino per dēm skeptiškai, negerovėms. Politinio idealo, į kurį jo tolydžio kreipta žvilgsnį, būta tiesioginės demokratijos (o ne tokios, kai visuomenė į valstybės valdymą įsitraukia per renkamas atstovavimo institucijas). Tačiau tokio idealo, kurį jis rėmė antikiniuose graikų miestuose-valstybėse susiklosčiusia politine sankloda, t. y. valstybės valdysena visuotinėse tautos sueigose, būta neįgyvendinamo XVIII a. valstybėse. Seimelius J.-J. Rousseau kaip tik ir iškėlė kaip tokią politinės sanklodos grandį, kurios esama įstangios sumažinti prarają, atsiveriančią tarp tiesioginės ir atstovaujamosios demokratijos, priartinti valstybės politinę sanklodą prie visuomenės. Nors seimelių jau kadai kadžių Respublikoje būta praradusių pasitikėjimą, į juos žvelgta jo kaip į kertinį demokratijos laidą.

Nors M. P. Karpis, kaip ir J.-J. Rousseau, buvo iškėlęs seimelius, jų politinę reikšmę, neapėjo jis tų didžiulių perkraipų, slėgusių juos, temdžiusių jų veiklą. „Šis mūsų laisvių ir laisvybės šaltinis, ši valdžios ir šalies galios vygė, – pabrėžė jis, – jau kadai tapo gūžta, kur tarpo niekšiškausi nusikaltimai ir stiebėsi bjaurastis“ [1: (2)]. Ir kalbose, ir publicistiniuose darbuose jis ne tik gana plačiai atskleidė tą politinį nuosmukį, į kurį įpulta seimelių, bet ir smaugstyte smaugstė juos pasipiktinimo, paniekos, sarkazmo žodžiais. Politinę žvalgą, kaip ir J.-J. Rousseau, rėmęs dorovine, netgi moralizatoriška pozicija, seimelių nuosmukį jis siejo su turto godysčių įsivyravimu, ambicijų išsikerojimu, užslopinusiais pilietiškumą, pilietines dorybes.

Nors M. P. Karpio neita į teorinius tiesioginės demokratijos sampratos aspektus (net nevartota tokio termino), į jo politinius svarstymus tiesioginės demokratijos ėita kaip nepasiekiamą siektinybę nužyminio praktinio orientyro. „Žinote, prakilnieji piliečiai, – kreiptasi jo į Žemaitijos bajorus, – kad seimeliai yra mūsų valdžios pagrindas, pamatas, ker-

tinis akmuo. Pasakyčiau, kad yra politinės laisvės paslaptis, panašiai kaip bajoriškoji lygybė yra pilietinės laisvės dvasia“ [5: (II)]. Seimelius M. P. Karpio iškelta kaip institucija, kuria, nepaisant turtinių, visuomeninės padėties skirtubių, kiekvienam bajoriškosios visuomenės nariui yra laiduojama politinė lygybė, politinė laisvė, suteikiama galimybė per renkamus atstovus į Seimą įsitraukti į įstatymų leidybą, į valstybės valdymą.

Politinės laisvės, jos apsaugos bei išsklaidos problemos tapo bene svarbiausiomis M. P. Karpio kalbų, pasakytų Ketverių metų seime, dominantėmis. Seimui rengiant Respublikos politinės sanklodos reformas, jo reikšta didžiulis susirūpinimas, kad tik nebūtų susiaurinama, nebūtų pažeidžiama politinė laisvė. Ypač aštriai jis kritikavo projektą, kuriame, siekiant apsaugoti seimelius nuo perkraipų, buvo numatoma apriboti politines teises mažaturtei bajorijai (įvairių manipuliacijų jos balsais būta vienos iš ryškesnių perkraipų, trikdžiusių seimelių darbą). „Jei mes nuo balsavimo seimeliuose, – piktinosi jis, – nušalinsime neturinčiuosius nuosavybės, su kurių tokia gausybe sieju mūsų bajoriškąją demokratiją, tuo mūsų respublikinę valdžią priartinsime prie aristokratinės valdžios“ [1: (3)]. Ne mažiau ryžtingai stota jo prieš politinių teisių apribojimą kariškiams. Kaip vieną iš esmiškų politinės laisvės išsklaidos sąlygų ginta jo imperatyvųjį mandata, kuriuo seimelių buvo susaistomi į Seimą išrinkti atstovai. Tokiomis politinėmis nuostatomis M. P. Karpio lygiuotasi į J.-J. Rousseau, kurio „Pastabose apie Lenkijos valdžią bei apie numatomą jos pertvarką“ irgi atkakliai buvo ginamos mažaturčių bajorų, kariškių politinės teisės, stojama už imperatyviojo mandato išsaugojimą. Nors jo į diskusijas eita ir kitais klausimais, jie buvo nusveriami politinės laisvės, demokratizmo aspektų.

Nors ir saistomos J.-J. Rousseau politinės filosofijos nuostatų, M. P. Karpio politinės orientacijos, kaip rodo jo požiūris į Gegužės trečiosios konstituciją, išsaugota lankstumas, atvirumas besikeičiančioms politinio gyvenimo realijoms. Jis karštai pritarė Konstitucijai, nors jos, uždraudusios konfederacijas, panaikinusios liberum veto, karalių elekciją, imperatyvųjį mandata, apribojusios mažaturtės bajorijos politines teises ir dar daug ką pakeitusios, tiesta Abiejų Tautų Respublikai kitokį kelią, nei prieš du dešimtmečius buvo nužymėta J.-J. Rousseau rekomendacijose. Jis pritarė Konstitucijai, nors joje buvo atsiribota nuo pačių svarbiausių nuostatų, kurias jis gynė Ketverių metų seimo sesijose. Į Konstituciją M. P. Karpio žvelgta plačiu politinio veikėjo žvilgsniu, žvelgta kaip į politinį aktą, kuriuo atveriami valstybei politinės, o podraug ir socialinės, ūkinės atgimties kelias. Tačiau tai nereiškė, kad M. P. Karpio buvo atsietama nuo rusoizmo, o tik tai, kad jo orientacijoje atžvalga į politinę realybę atsivėrė ar

netgi nusvėrė idėjinį prisirišimą prie J.-J. Rousseau politinės filosofijos. „Tačiau parengėme ir priėmėme jas, – taip kalbėjo jis 1791 m. gegužės 12 d. apie Konstitucijoje įtvirtintas normas, – ne kaip geriausias, bet kaip labiausiai derančias prie aplinkybių ir laiko“ [4: (5)]. Pagrindinio dalyko, kurio jam visų pirma užkliūta Gegužės trečiosios konstitucijoje, būta Senatui su karaliumi paliekamos prerogatyvos sustabdyti Seimo priimtus įstatymus. Tat jis traktavo kaip esmišką įstatymų leidžiamosios valdžios viršenybės pažeidimą. Be to, jis kėlė reikalavimą, kad, laiduojant žodžio laisvę, būtų laiduojama galimybė reikšti kritiškas pastabas apie Konstitucijos trūkumus.

M. P. Karpio Ketverių metų seime pasakytose kalbose, kurių suktasi apie bajoriškąją politinę laisvę, apie bajoriškąją demokratizma, buvo atsiribojama nuo politinių teisių suteikties žemesniesiems visuomenės sluoksniams – valstietijai ir miestiečiams – problemos. Ketverių metų seimo dar neįgalėta politinėmis iniciatyvomis gręžtis į žemesniuosius visuomenės sluoksnius, nors Konstitucijoje ir buvo pripažinta miestiečių teisių išplėta ir šiočia tokia valstybės globa valstiečiams. Į šią problemą M. P. Karpio buvo gręžiamasi ne kalbose, bet publicistiniame darbe, išleistame apie 1791 m.

Nors J.-J. Rousseau buvo išsiskyręs radikaliu demokratizmu, politinėmis rekomendacijomis Abiejų Tautų Respublikai, jo nutolta, netgi atsimesta nuo ankstesnių veikalų radikalizmo. Respublikai jo buvo rekomenduojama neskubėti net su valstiečių baudžiaminės priklausomybės panaikinimu, o politinių teisių suteikties žemesniesiems sluoksniams jo buvo nukeliama į neapibrėžtą ateitį. Nors J.-J. Rousseau ir reišė mintį, kad Respublikoje iš bajorijos, valstietijos ir miestiečių ilgainiui turėtų susiklostyti „vienas kūnas“, tos minties skambėta ne kaip programinės nuostatos, bet kaip visiškoje neapibrėžtyje skendinčios siekiamybės.

M. P. Karpio požiūrio į žemesniuosius visuomenės sluoksnius bei jų politines teises būta saistomo rustikalinės orientacijos; tokių gaidų įtarpiaisi pasigirdavo ir fiziokratistinėje filosofijoje, tik jų skambėta negarsingai. O M. P. Karpio kūryboje rustikalizmo susiklostyta kaip vientisos, kryptingos, netgi ofenzyvios orientacijos, tam poveikį darė J.-J. Rousseau filosofija, ypač jos anticivilizacinės tendencijos.

M. P. Karpio rustikalinės orientacijos išsilieta didžiule adoracija valstietiškam kaimui, valstietijos apotheoze, netgi prieštara luominėms pertvaroms. „Dėkui dangui, – deklaravo jis, – manęs, laisvo nuo visų bajoriškajam luomui būdingų prietarų, nekamuoja kilmės chimera. Nematau tarp savęs ir savojo valstiečio kitokios skirtybės, o tik tokią, kokią lėmė aklas likimas, kurį gailiai baru ir priekaištauju dėl jo keistumo“ [7: 547]. Iškelė jis valstietiją kaip valstybės galios, jos ūkinės stiprybės ramstį, kaip tautos branduolį, netgi

kaip pačią tautą. Nors panašių nuostatų nuo XVIII a. aštuntojo dešimtmečio pabaigos būta plačiai ir garsingai skleidžiamų į fiziokratizmąėjusių pamokslininkų, M. P. Karpio tokia pozicija ne tik reikšta kryptingiau, bet ir žengta dar toliau – į valstietiją jo žvelgta ir kaip į tautiškumo, senovinių papročių, dorybių sergėtoją. „Jo [valstiečių luomo] gyslose, – rašė jis, – teka gimtiškiausias, mažiausiai maišytas kraujas. Jo paprastuose, bet mažiausiai iškreiptuose papročiuose ilgiausiai ir ryškiausiai rodosi senovinių dorybių, sąžiningumo, kuklumo, taupumo, nepelnininkavimo, svetimumo, netgi paniekos ištaigingumui ir prabangai pėdsakų. Žodžiu, jis yra pirmasis valstybės luomas, turint galvoje visai tautai viduje nešamą naudą“ [7: 552]. Tokiais žodžiais, kurie tik bemenk po trijų dešimtmečių visu garsumu bus ištarti romantizmo, M. P. Karpio pralenkta savuosius laikus, vis dar saistomus su kosmopolitizmu besisiejančio šviečiamojo universalizmo.

Pirmiausia M. P. Karpio stota už kaimo socialines reformas, už valstiečių baudžiavinės priklausomybės panaikinimą, reikalauta, kad išlaisvinamiems valstiečiams būtų pripažįstama jų apdirbamos žemės nuosavybė. Valstiečių teisę į apdirbamą žemę, pelnytą ištisų kartų darbu, laikė viršesne už bet kuriomis sutartimis laiduojamą nuosavybę, prilygino ją prigimtinei teisei. Nors ir reiškė rūpestį dėl sunkiai numatomų skuboto baudžiavos panaikinimo pasekmių, vis dėlto nepritarė toms sąlygoms, kuriomis J.-J. Rousseau saistė valstiečių išlaisvinimą iš baudžiavinio jungo: „Prisimenu, apie ką mus įspėja Rousseau, kad pirmiau turime išlaisvinti jų dvasią, tai yra apšviesti, negu apie jų kūno išlaisvinimą galvoti. Žinau iš jo, kad laisvė yra stiprus ir sveikas maistas, bet jam suvirškinti reikia tvirto skrandžio. Gerbiu to didžiojo vyro nuomones, tačiau negaliu patikėti, kad reikia didelio apšvietimo, idant taptum savininku“ [7: 551]. Su baudžiavinės priklausomybės panaikinimu jis siejo ne tik socialinio teisingumo išsklaidą, bet ir kaimo, o podraug ir visos valstybės atgają, ūkinį pakilimą.

Politinių teisių suteiktį valstietijai M. P. Karpis nukėlė į tuos laikus, kai, panaikinus baudžiavą, visuomenėje pabrėžs nuostata, kad ir neteisinga, ir netikslinga neprileisti valstietijos prie įstatymų leidybos. Panašiai kaip ir J.-J. Rousseau, tatau laikė ne aktualija, bet marginalija. O kol nepanaikinta baudžiava, valstietijos interesų gintį priskyre bajorijai. Kur kas svarbesniu dalyku už politines laisves jo laikyta socialinės teisės bei laisvės, kuriomis būtų laiduojamas valstiečių gyvenimo (gyvybės, sveikatos, turto) saugumas.

Rustikalizmo, kurio griežtai laikytasi M. P. Karpio, peraugta į dar griežtesnę, dar beatodairiškesnę antiurbanistinę orientaciją: „Tačiau miestiečių luomas (jei nuo jo atskiriami pirmojo reikalingumo amatininkai

ir labai gerai įkurdinami prie valstiečių bei jų namuose), susidedantis iš pirklių prekininkų, kokią jis turės reikšmę šalyje? Sambūris dykinėtojų, didžiaja dalimi svetimtaučių, gyvenančių iš svetimo verslo, ne dirbančių, bet ryjančių svetimą darbą?“ [7: 552].

M. P. Karpis negailestingai diskredituoja pirklius, iškelia moralines, ekonomines bei kitokias blogybes, kuriomis jie smukdo visuomenę. Prabangos prekes, pirklių įvežamas iš svetur, jis laikė bereikalingybėmis, kuriomis smukdomi krašto amatai, skatinama ištaiga, stumianti visuomenę į moralinio nuosmukio liūną. Mokesčius, kurie iš prekybos tenka valstybei, traktavo paprasčiausiai kaip grobinį, pirklių išplėšiamą iš kaimo, iš valstietijos, brangiai perkančios, bet pigiai parduodančios savojo darbo vaisius. „Tad, – skelbė jis, – kad žemės ūkis ir manufaktūra, pirmieji, tikrieji ir vieninteliai turto veiksniai ir krašto verslo šaltiniai, būtų atviri, veikiau reikėtų sumažinti miestus, išskeldinti iš jų gyventojus arba bent jau sustabdyti gyventojų ir jų pačių nepageidaujamą augimą, negu juos garbės pažymimais ir privilegijomis skatinti, remti, iškelti ir gausinti“ [7: 553]. Pripažino, kad miestiečiams, kaip ir kitiems visuomenės sluoksniams, turi būti laiduojamos socialinės teisės bei laisvės, tačiau net minties neprileido, kad jiems būtų suteikiamos politinės teisės.

M. P. Karpio stota už paprastą, neištaingą, artimą kaimiškajai buičiai, civilizacijos perlinkių nedrumščiamą gyvenseną. Pavyzdžiu čia jam tapta tų anticivilizacinių idėjų, kurių trykšte trykšta iš J.-J. Rousseau filosofijos, ne tik iš jo socialinių, politinių, bet ir iš edukacinių refleksijų.

M. P. Karpio būta paskutiniojo Apšvietos epochos brandos tarpsniu į politinę problematikąėjusio šviesuolio. Veikiai valstybę užgriuvę politiniai sukrėtimai (Targovicos konfederacija, antrasis Respublikos padalijimas, 1794 m. sukilimas, valstybingumo netektis) ne tik sutrikdė, bet ir nutraukė brandos tarpsnio idėjinę raišką. Nebe plunksna, nebe politinėmis refleksijomis, bet kardu, jėga buvo lemiamas Abiejų Tautų Respublikos likimas.

Gauta
2002 06 28

Literatūra

1. Karp M. F. *Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia Posła Zmudzkiego na Sessyi Seymowey dnia 24. stycznia roku 1791. miany*. S. 1., s. a.
2. Karp M. F. *Głos Jegomosci Pana Mauryczego Franciszka Karpia Posła Zmudzkiego na Sessyi Seymowey miany dnia 15. lutego 1791. S. 1., s. a.*
3. Karp M. F. *Zdanie M. F. Karpia Posła Zmudzkiego in turno dane gdy Projekt o Seymikach do deczyzi Stanow na dniu 14. marca 1791. od Deputacyi do ułożenia onego wyznaczoney, był przyniesiony*. S. 1., s. a.

4. Karp M. F. *Głos Maurycyego Franciszka Karpia Posła Xięstwa Zmudzkiego na Sessyi Seymowej dnia 12. maia roku 1791.* S. 1., s. a.
5. Karp M. F. *Głos Mawrycego Franciszka Karpia Posła na Seym z Xięstwa Zmudzkiego, na Seymiku Deputackim i Elekcyjnym Zmudzkim, Wydziału Nowego Szawelskiego, w Zbiorze Tysiąca Obywateli tegoż Wydziału, o Czynach Seymu Trwającego miany roku 1792. dnia 14. miesiąca lutego.* S. 1., s. a.
6. Karp M. F. *Głos Mawrycego Franciszka Karpia Posła na Seym z Xięstwa Zmudzkiego w Stanach roku 1792. dnia 19. marca miany.* S. 1., s. a.
7. Karp M. F. Pytanie i odpowiedź przez M. F. K. P. Z. czy do doskonałości konstytucji politycznej państwa naszego konieczne potrzeba, aby gmin miał udział w prawodawstwie, albo raczej – czyli przeto ta konstytucja jest najgorszą i potworną, iż chłopom-rolnicy nie są do prawodawstwa przypuszczeni, a w przypadku nieuchronnej potrzeby przyjęcia ich do niego, komu by raczej tego zaszczytu udzielić, chłopom-wieśniakom, czy kupcom-mieszczanom, pod ogólnym imieniem gminy u nas zajętej, przedrukowane. *Materiały do dziejów Sejmu Czteroletniego.* T. I. Opracowali i przygotowali do druku J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław, 1955.
8. Michalski J. *Rousseau i sarmacki republikanizm.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, 1977.
9. Rousseau J. J. *Uwagi nad Rządem Polskim oraz nad Odmianą, czyli Reformą onego projektowaną.* Z Francuzkiego na Oczysty język przełożone miesiąca grudnia dnia 20. r. 1788. Cz. 1–2. Warszawa, 1789.
10. Stroynowski H. *Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów* (edycja trzecia). Wilno, 1805.

Stepas Tunaitis

DIE POLITISCHE KONZEPTION VON M. F. KARP: DIE DER ROUSSEAUSCHEN STAATSPHILOSOPHIE ENTLEHNTEN STELLUNGNAHME ZU DEN POLITISCHEN REALIEN DER RZECZPOSPOLITA

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Blütenabschnitt der Aufklärung, in welchem die Physiokratie in der Staatsphilosophie vorherrschte, war Maurycy Franciszek Karp (1749–1817), Abgeordneter im Vierjährigen Sejm, führendes Mitglied des Aufstandes von 1794, Publizist, Kulturschaffender, der einzige Aufklärer in Litauen, der sich in seiner politischen Konzeption der Rousseauschen Staatsphilosophie anschloß. Ein Bekenntnis zu der Rousseauschen Philosophie äußerte er vor allem durch die Übersetzung seines Werkes “Bemerkungen über die Verwaltung Polens und über die Pläne ihrer Umgestaltung” ins Polnische. Seine politische Konzeption legte M. F. Karp vor allem in Reden dar, die er im Vierjährigen Sejm hielt, auch in einigen publizistischen Schriften. Obwohl er sich hauptsächlich auf praktische Probleme der Staatsgestaltung konzentrierte, wurden jene Probleme durch philosophische Aspekte gestützt. In erster Linie wurden von ihm Probleme der Erhaltung und Vervollkommnung der Schlachtademokratie, der Schlachtarepublik erörtert. Unter dem Einfluß der Rousseauschen Staatsphilosophie rückte er in den Vordergrund seiner Erörterungen die Probleme der politischen Rechte. Von M. F. Karp wurde auch das Problem der Rechtsstellung des Bauerntums, der Verleihung der politischen Rechte den unteren Schichten der Gesellschaft behandelt.

Stichwörter: Aufklärung in Litauen, Blütenabschnitt, Staatsphilosophie, Rezeption der Rousseauschen Staatsphilosophie